

RECENZIE

BADA, Michal. *SLOVENSKÉ DEJINY II. 1526 – 1780*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2017, 385 s. ISBN 9788081191039.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2018.66.3.7>

Recenzovaná publikácia je posledným doteraz vydaným zväzkom série slovenských dejín, ktorú začalo Literárne informačné centrum vydávať roku 2008. Prvý diel napísal popredný historik najstaršieho obdobia našich dejín Matúš Kučera. Odtedy boli vydané ďalšie štyri zväzky, nevznikli však v chronologickom poradí, ale zrejme podľa toho, ako sa podarilo vydavateľstvu získať autorov na túto prácu. Aktívny v tomto smere bol Róbert Letz, ktorý napísal IV. a V. zväzok (vyd. roku 2010, 2012) a Peter Podolan s Mirjam Viršinskou III. zväzok (vyd. roku 2014). Až po dlhej odmlke vznikli *Slovenské dejiny II.*, zachytávajúce obdobie od moháčskej bitky po koniec vlády Márie Terézie (1526 – 1780). Pripomína mi to osud *Dejín Slovenska*, vydávaných Historickým ústavom SAV v šiestich zväzkoch. Aj tu ako prvý vznikol V. zväzok pod redakciou Miroslava Kropiláka (obdobie 1918 – 1945), vydaný roku 1985 a až po ňom vznikali ďalšie zväzky, vrátane prvého zväzku v roku 1986. Tretí zväzok, ktorý mal veľmi dlhú genézu a bol pripravovaný ešte pred pádom komunizmu, museli dotiahnuť do konca predstavitelia mladšej a strednej generácie historikov a bol vydaný až roku 1992.

V prípade recenzovaného druhého zväzku slovenských dejín sa nepochybne čakalo na autora, ktorý pripravil prvý zväzok tejto edície, ale nakoniec redakcia oslovila Michala Bada, ktorý túto úlohu úspešne zvládol. Nechcem do tohto príspevku vkladať osobné reminiscencie, ale keď som spolu s kolektívom novovzniknutej Katedry slovenských a všeobecných dejín na Pedagogickej fakulte UK písal prvú verziu gymnaziálnych učebníc, najväčší problém mi robilo získať autorov na obdobie od roku 1526 – 1918 (Ján Hučko krátko predtým zomrel). Medzitým vznikli ďalšie učebnice, s iným vnútorným členením, na ktorých sa podieľal aj M. Bada. Ukázalo sa, že tento autor je schopný sumarizovať výsledky slovenskej historiografie daného obdobia, i keď viacerí dosiahli významné výsledky v oblasti výskumu politických a hospodárskych dejín, dejín knižnej kultúry, vzdelanosti, spôsobu života, zdravotníctva a pod. (napr. Viliam Čičaj, Vojtech Dangl, Tünde Lengyelová, Mária Kohútová, Diana Duchoňová, Eva Frimmová a ďalší).

Celá publikácia je rozčlenená na tri veľké obdobia. Prvou je 16. storočie ako obdobie začleňovania Uhorska do Habsburskej monarchie. Okrem turbulentného vojensko-politického vývoja sú tu dôležité premeny v hospodárskom vývoji krajiny i zmeny v štruktúre spoločnosti spôsobené vojnami, útekem obyvateľstva na sever pred tureckou expanziou. Autor si všíma aj také javy, ako je prenikanie tureckej módy do odievania uhorskej šľachty a neskôr i do radov mešťanstva (s. 44). Významným fenoménom v živote spoločnosti boli náboženské pomery a duchovný život ovplyvnený šírením reformácie. Bada zdôraznil, že v Uhorsku došlo k oslabeniu pozícií katolíckej cirkvi nielen kvôli tomu, že väčšina biskupov a obaja arcibiskupi zahynuli v bitke pri Moháči, ale hlavne

preto, že Ferdinand I. mal vo svojich službách množstvo žoldnierov a ich veliteľov, ktorí boli už protestanti. Viacerí domáci šľachtici v pohraničných posádkach boli stúpcami reformácie. Preto si panovník nemohol dovoliť proti nim tvrdo zasiahnuť. Pre šľachtu bola reformácia príťažlivá už preto, že jej umožnila sekularizáciu cirkevných majetkov a najmä zaniknutých kláštorov.

Autor rozoberá tri vierovyznania (*Confessio Pentapolitana*, *Heptapolitana*, *Scopusiana*), ktoré sa postupne vzdŕaľovali od vierouky katolíckej cirkvi. Pozoruhodné je, že Gemerská župa nebola zaradená do týchto štruktúr, ale bola cirkevne samostatná. Jeden z dôvodov je, že tu bolo najviac protestantských duchovných. Maďarské občianstvo prijalo kalvinizmus. Vzájomné boje medzi katolíckymi a protestantmi, ktoré prebiehali v tej dobe, viedli nakoniec k zmiereniu v Sedmohradsku na sneme v Turde (1568), ktorý uzákonil slobodné vyznávanie viery všetkých konfesií, čo je ojedinelý jav dejinách.

Časť katolícky orientovaných historikov nesúhlasí s pojmom protireformácia a preferuje pojem rekatolizácia. Faktom však je, že reformácia vyvolala na katolíckej strane oživenie a snahu vyrovnáť sa s aktivitami protestantov. Prejavilo sa to zakladaním škôl, šírením osvety, používaním národných jazykov, výučbou kňazstva v oboch konfesiách. Tieto pohyby vplývali aj na literatúru, hudbu, umenie, divadlo, knižnú kultúru a prebiehali paralelne so šírením myšlienok humanizmu. Vysokí cirkevní hodnostári (preláti) prestali byť svetskými feudálmi a nestáli na čele svojich bandérií podľa stredovekého spôsobu, čo ich viac orientovalo na duchovnú službu a pôsobenie vo svojich diecézach. Autor si všimá špecifické javy, ako je usadzovanie habánov na území Slovenska. Okrem mestských škôl sú tu aj šľachtické školy, pričom na niektorých mestských školách sa vzdelávali aj dievčatá. Venuje sa aj najvýznamnejším vzdelancom tohto obdobia. Drobnou chybou recenzovanej práce je zmienka o pápežskej bule, ktorá reformovala kalendár. Má byť „*Inter gravissimas*“ (s. 81). Sekretár arcibiskupa Oláha Lazarus Rosetti bol podľa zistení L. V. Prikryla pôvodom Slovák „Rožeň“ z Mitíc pri Trenčíne. (s. 85)

Druhá hlava je venovaná stavovským povstaniam počnúc pätnásťročnou vojnou a prvým povstaním Štefana Bočkaja a končiac povstaním Františka II. Rákociho a mierom pri Satmári (1711). Treba spomenúť, že Ferdinand Uličný vo svojich prácach kritizoval pojem „stavovské povstania“, lebo stavmi boli aj vysoká cirkevná hierarchia a slobodné kráľovské mestá. Keďže tento pojem sa všeobecne používa v slovenskej historiografii, nemusíme na tom nič meniť. Michal Bada pojem hajdúsi vykladá z tureckého *haide* – choď, ale máme k dispozícii aj iný výklad *hajtó* – pohonič dobytky. (s. 97) Podrobne vykladá udalosti okolo viedenského a žitavského mieru (1606) a nakoniec aj snemu roku 1608, ktorý môžeme považovať z viacerých hľadísk za prelomový.

Jednotlivé kapitoly sú venované ďalším stavovským povstaniam, ktorých charakteristickou črtou bola spolupráca s Osmanskou ríšou s výnimkou posledného povstania Františka II. Rákociho. Ak by sme chceli byť kritickí voči ich vodcom, mohli by sme konštatovať, že nekompromisný boj uhorskej šľachty za udržanie svojich výsad a odpor voči Habsburgovcom spôsobil, že turecké panstvo na Dolnej zemi trvalo vyše sto rokov. Aj neúspech Vešelénihho sprisahania bol spôsobený tým, že sprisahanci sa orientovali viac na boj proti Habsburgovcom s pomocou Poľska, Sedmohradska, Moldavska a Valašska, dokonca i Francúzska, ako na oslobodenie krajiny. Pokúšali sa získať aj podporu Osmanskej ríše. Táto politika však bola bezperspektívna.

V rámci Hlavy II. autor venuje samostatnú kapitolu ideológii a jazyku slovenského národa. V tomto období vznikli významné diela katolíckych i protestantských vzdelancov dokazujúce autochtónnosť slovanského obyvateľstva v Panónii (Peter Révai, Benedikt Sölösi, Melichar Inchofer, Martin Sentiványi). Literárna tvorba odrážala dobové realie, pominuteľnosť a blízkosť smrti. V tej dobe vznikli spevníky – katolícky *Cantus catholici* a evanjelický *Cithara Sanctorum*. Vznikala cestopisná a memoárová literatúra, opisujúca pohnuté osudy jej autorov (Štefan Pilárik, Samuel Chalupka, Tobiáš Masník, Juraj Láni, Ján Simonides, Daniel Krman a ďalší). V rámci tejto hlavy je samostatná kapitola o pokuse reformovať ríšu po porážke Tököliho povstania. Tá je spojená s osobou kardínála Leopolda Koloniča. Jeho pokus sa nevydaril pre odpor uhorskej šľachty, ktorá sa bránila zdaneniu. Je zaujímavé, že na niektoré Koloničove návrhy reagovala neskôr Mária Terézia.

Poslednou kapitolou tejto časti je povstanie Františka II. Rákociho (1703 – 1711), ktoré je charakteristické tým, že ho viedol katolík Rákoci na čele protestantských stavov a nemalo priamu podporu Osmanskej ríše. Sľuby o oslobodení poddaných Rákoci nesplnil a po viacerých prehratých bitkách povstalci kapitulovali pri Satmári (1711). Na rozdiel od českých stavov, ktoré po jednej prehratej bitke na Bielej hore (1620), rezignovali na ďalší odpor, uhorská šľachta po celé 17. storočie dokázala vzdorovať habsburskej centralizačnej politike. Dôležitým faktorom v záverečnej fáze Rákociho povstania bol fakt, že vedúci predstavitelia povstania a vojenský veliteľia rýchlo prešli na cisársku stranu a vyjednali si také mierové podmienky, ktoré im zachovali všetky výsady a majetky, vrátane nezdaniteľnosti šľachty. V súvislosti s ónodským snemom roku 1707 treba uviesť funkciu Melichara (Melchiora) Rakovského ako prísediaceho stoličného súdu a nie stoličného richtára. (s. 174)

Tretia hlava sa zaoberá vývojom po satmárskom mieri roku 1711 a obdobím osvietenského absolutizmu až do konca vlády Márie Terézie (1780). Možno konštatovať, že vďaka osvietenskej politike Márie Terézie a najmä jej syna Jozefa II. nedošlo v Habsburskej monarchii, a teda ani v Uhorsku a na Slovensku, k takým krízovým javom, ktoré by viedli k pádu feudalizmu a ten sa podarilo konzervovať až do roku 1848. Cisár Karol VI. (ako uhorský kráľ III.) si uvedomoval, že nemôže radikálne postupovať proti šľachte a svoje zámery realizoval postupne. Jednou z najdôležitejších úloh bolo zabezpečenie trónu pre jeho dcéru Máriu Teréziu, lebo nemal mužského potomka. Preto vydal Pragmatickú sankciu (1713), ktorá mala zabezpečiť nástupníctvo aj v ženskej línii. Za cenu ústupkov šľachte ho presadil v ríši, avšak po nástupe Márie Terézie na trón (1740) vznikli problémy s medzinárodným uznaním Pragmatickej sankcie. Nasledujúce desaťročia boli vyplnené vojnami s Pruskom, v dôsledku ktorých Habsburská monarchia stratila viaceré územia. Ukázalo sa, že bez potrebných reforiem sa ríša neudrží.

Autor paralelne sleduje medzinárodné súvislosti s vnútropolitickým vývojom monarchie. Poukazuje na reformné kroky panovníčky, ktoré uskutočňovala za pomoci svojich poradcov. Boli to reformy v oblasti školstva, hygieny, zdravotníctva a osvety. Mária Terézia zakázala procesy s čarodejnicami a mučenie pri vyšetrovaní. Najdôležitejšou reformou bola urbárska regulácia, ktorá začala roku 1767 a skončila vydaním celokrajinského urbára roku 1772. Novotou bolo pestovanie zemiakov, ktoré sa do Európy dostali už v 16. storočí, ale na Slovensku sa rozšírili až v druhej polovici 18. storočia. Autor

sa v kapitole venovanej hospodárstvu a obyvateľstvu venuje okrem väčšinového obyvateľstva i gréckym kupcom a Židom. Je pozoruhodné, že Mária Terézia sa pokúsila integrovať aj Cigánov – Rómov do spoločnosti ich usadzovaním na pôde, ale toto úsilie ostalo bez úspechu. Už pred nastúpením Márie Terézie, ale aj v priebehu jej vlády dochádzalo k sťahovaniu Slovákov na Dolnú zem. Autor sa venuje i remeslám, manufaktúram a baníctvu, ktoré v 18. storočí vďaka vynálezom a zariadeniam pri odčerpávaní vody v baniach nadobudlo nové impulzy.

Posledné dve kapitoly sa zaoberajú školstvom a osvetou v 18. storočí a architektúrou a staviteľstvom v 18. storočí. Dôležitým krokom bolo vypracovanie jednotnej školskej sústavy od základných škôl až po univerzity tzv. *Ratio educationis* (1777). Uplatňovali sa v nej moderné pedagogické zásady. Trnavská univerzita prešla viacerými reformami a roku 1769 pribudla na nej lekárska fakulta, čím sa stala úplnou univerzitou. Prenesenie tejto univerzity do Budína roku 1777 citeľne oslabilo vedecký život na Slovensku. Autor sa venuje ďalším vysokým školám, resp. akadémiám, zvlášť spomína banícku akadémiu v Banskej Štiavnici, ktorá nadobudla medzinárodný ohlas a odborné poľnohospodárske *Collegium oeconomicum* v Senci. Veľký okruh bádateľov sústredil okolo seba Matej Bel, rektor evanjelického kolégia v Bratislave (*Notitia Hungariae*). Autor v kapitole o architektúre a staviteľstve ukazuje zmeny v bývaní šľachty (paláce v mestskom prostredí a kaštiele situované do parkov a záhrad, ktoré stratili svoju obrannú funkciu).

V závere publikácie je pomerne podrobný chronologický prehľad udalostí (Kalendárium s. 254-328). Ďalej je to prehľad osobností – panovníkov, krajinských hodnostárov (palatínov a miestodržiteľov), námestníkov palatínov, krajinských sudcov, chorvátskych bánov, sedmohradských vojvodov a kniežat a prefektov uhorskej kráľovskej komory. Ďalej je tu cirkevná hierarchia počnúc katolíckymi arcibiskupmi a biskupmi a končiac evanjelickými superintendentmi. Nasleduje prehľad županov podľa jednotlivých stolíc a osmanských sultánov (kalifov). Vidieť, že autor sa inšpiroval podobnými prehľadnými publikáciami (chronológiami) Historického ústavu SAV. Výberový zoznam literatúry (s. 352-362) ukazuje na stav výskumu danej problematiky. Chýba mi tu Žudelova *Priručka Chronologie*, Bratislava 2003, ktorá je prepracovaním a doplnením staršej príručky (1955). Menný a miestny register rešpektujú súčasné pravopisné formy, pričom uvádza aj variantné znenie mien vyskytujúce sa v prameňoch.

Záverom možno konštatovať, že autor využil doterajšiu literatúru a pramene a podal čitateľom plnohodnotný prehľad vývoja v 16. – 18. storočí, ktorý v našej historiografii doteraz chýbal. Preto jeho publikáciu treba vysoko hodnotiť.

Július Bartl

HOLLÝ, Karol. *ANDREJ KMEŤ A SLOVENSKE NÁRODNÉ HNUTIE. Sondy do života a kreovanie historickej pamäti do roku 1914*. Bratislava: Veda, 2015, 280 s. ISBN 9788022414807.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2018.66.3.8>

Pozorujúc aktuálne trendy historického výskumu nielen na Slovensku, ale aj vo svete, sa čitateľovi môže zdať, že v poslednom období akoby sa autori stále častejšie vracali